

Fietstocht langs historische boerderijen van het Sint Anthony Gasthuis rond Leeuwarden

Route langs historische boerderijen van het Sint Anthony Gasthuis rond Leeuwarden

De fietsroute voert door vier gemeenten en verschillende landschappen. Jonge en oude zeeklei, veen en zand wisselen elkaar af.

Vanaf de binnenstad gaat de route via de Harlingerstraatweg en de Sylsterdyk naar Marssum en via de wijk Westeinde en de mr. P.J. Troelstraweg naar Jelsum. Tussen Jelsum en Lekkum kunt u gebruik maken van het pontje over de Dokkumer Ee bij Wyns. Via Lekkum, de Groningerstraatweg en het Alddiel komt u in Lytse Geast. De voormalige Louwsmar verradt nog iets van de onherbergzaamheid, die het gebied ten oosten van de stad vroeger kenmerkte. Via het fietsbruggetje naar bedrijventerrein de Hemrik komt u weer in Leeuwarden en vandaar bent u zo in Goutum, waar de route eindigt.

De route kan ook in andere volgorde worden gereden vanuit de op de kaart (met een blauwe cirkel) aangegeven uitvalswegen. Het grootste deel van de route is ook per auto af te leggen.

Het gasthuis en boerderijen

Al in de middeleeuwen schonken rijke Leeuwarders uit religieuze overwegingen boerderijen en land aan gast- en weeshuizen, kloosters en vrome broederschappen. Op die wijze werd rond 1425 aan de Grote Kerkstraat door patricische families het Sint Anthony Gasthuis gesticht, in 1478 gevolgd door het Sint Jacobs Gasthuis. Het bestuur van het laatste werd toevertrouwd aan het reeds bestaande Heilig Sacraments Gilde, een broederschap die zich bekommerde om de armenzorg in Leeuwarden.

Begin 16de eeuw raakten de gasthuizen in financiële problemen. Karel V beval daarom in 1531 de concentratie van organisaties op het gebied van de armenzorg. Kort daarna werden de landelijke eigendommen van het Sint Jacobs Gasthuis en het Heilig Sacraments Gilde verenigd met de bezittingen van het Sint Anthony Gasthuis. Na de reformatie in 1580 verviel het grondbezit van de kloosters aan de Staten van Friesland.

Ten behoeve van de armen- en ziekenzorg, werd een aanzienlijk deel van de bezittingen van de in Leeuwarden gevestigde kloosters overgedragen aan de verschillende gasthuizen en het Old Burger Weeshuis. Daardoor werd het grondbezit van het Sint Anthony Gasthuis opnieuw flink uitgebreid.

Door het gasthuis zelf werd veel geld in grond belegd, wat nadelig bleek toen in de 18de eeuw de pachtinkomsten daalden. Ook de maatregelen die de nieuwe provinciale overheid na de Bataafse Revolutie van 1795 oplegde aan de liefdadigheidsinstellingen brachten niet veel goeds. Het gevolg was dat het Sint Anthony Gasthuis zeven grote boerderijen moest verkopen, een gevoelige aderlating. Pas later in de 19de eeuw kon het grondbezit weer enigszins op peil worden gebracht.

Naast elders in Friesland verspreid liggende boerderijen, bezit het gasthuis rond de stad nog steeds een tiental interessante historische boerderijen. De pachtboeren zorgen tot op de dag van vandaag voor een belangrijk deel voor de instandhouding van deze oude instelling.

Alle boerderijen worden gekenmerkt door een eenvoudige, maar voorname gevelsteen met daarop een gouden bel op een blauw veld: het attribuut van de Heilige Antonius, de naamgever van het gasthuis.

Alle boerderijen zijn volop in bedrijf. In verband met de verspreiding van veeziektes wordt u verzocht om de erven niet te betreden, tenzij duidelijk anders is aangegeven.

1. Marssum, Ljouwerterdyk 5

Kop-hals-rompboerderij met lang voorhuis zonder opkamer, gebouwd in 1845. In een testament uit 1459 besloot het echtpaar Arent van Surhusum en Hille van Swol deze plaats met land na hun dood te bestemmen voor liefdadige doeleinden. In 1478 stichtte Hille van Swol het Sint Jacobs Gasthuis aan de Grote Hoogstraat te

Leeuwarden. Krachtens het testament droeg zij de boerderij te Marssum bij haar leven reeds over aan dit gasthuis om het van de nodige inkomsten uit pacht te voorzien. Zoals hiervoor gezegd, nam het Sint Anthony Gasthuis het bestuur hiervan kort na 1531 over. Het gevolg was dat de landelijke eigendommen van drie instellingen met elkaar versmolten en reeds rond 1550 allen tezamen werden beschouwd als eigendom van het Sint Anthony Gasthuis.

2. Jelsum, Op 'e Terp 7

Kop-hals-rompboerderij met opkamer. Deze boerderij werd bij testament uit 1928 door de oorspronkelijk uit Jelsum afkomstige Amsterdamse advocaat, mr. K.L. Olivier, samen met nog twee andere boerderijen vermaakt aan het gasthuis. Het bedrijf, dat thans uit oogpunt van moderne bedrijfsvoering ongunstig is gelegen in de dorpskom en daardoor geen goede bereikbaarheid heeft ten opzichte van het bijbehorende land, zal binnenkort worden verplaatst naar een nieuw bedrijf op het Jelsumer Aldlân. Het bestuur van het Sint Anthony Gasthuis streeft daarbij naar een waardige herbestemming van deze monumentale boerderij.

3. Jelsum, Aldlâsdyk 18

Haersma State, kop-hals-rompboerderij met kort voorhuis zonder opkamer. De boerderij is gebouwd in 1846. In 1912 kocht het Sint Anthony Gasthuis deze boerderij met 27 hectare land voor een prijs van 77.460 gulden van de familie Van Haersma de With. Op de kaart van Schotanus-Halma uit 1718 staat 'Haersma' aangegeven als een 'aanzienlijke hofstede'. Van 1708 tot 1912 is het patricische geslacht Haersma eige-naar geweest. In de Leeuwarder Courant uit 1758 wordt vermeld, dat grietman L. van Haersma zijn gelijknamige buiten te huur aanbiedt. Wanneer de verbouwing van deze 'herenboerderij' tot een traditionele Friese boerderij heeft plaatsgevonden is niet precies vast te stellen. Het zou het jaar 1846 kunnen zijn.

4. Miedum, Wynserbinnenpaed 2

In 1962-1963 in traditioneel Friese stijl gebouwde moderne kop-hals-rompboerderij. Deze boerderij verving in 1962 haar door brand verwoeste 19de eeuwse voorganger. In 1890 kocht het Sint Anthony Gasthuis deze boerderij van de in Oranjewoud woonachtige grootgrondbezitter Johannes Bieruma Oosting. Hij had deze boerderij door vererving verkregen uit de nalatenschap van zijn overgrootvader. Dit was de schatrijke Leeuwarder koopman Pieter Cats, die in 1806 het destijds modernste en grootste woonhuis van Leeuwarden aan de Nieuwestad 49 had laten bouwen. Cats had door speculatie en geldhandel een enorm vermogen verworven. Toen na 1795 de overheid de liefdadigheids corpora in Friesland dwong om gelden in obligaties te beleggen, waren deze genoodzaakt veel onroerend goed te verkopen. Door het plotselinge grote aanbod daalden de prijzen van de boerderijen en landerijen. Zo wist Cats er enkele voor een relatief lage prijs in bezit te krijgen. De boerderij te Miedum kocht hij op deze manier van het Dr. Popta Gasthuis te Marssum.

5. Lekkum, Buorren 99

Sjoerdsma State, moderne kop-rompboerderij, gebouwd in 1932-1933 na verwoesting door brand van een in 1844 gebouwde voorganger. De boerderij is ontworpen door de gasthuisarchitect M.O. Meek te Donkerbroek. Het was een voor de jaren dertig zeer modern ingerichte boerderij. In 1472 had Tziomme Wiarda op Wiarda State te Goutum het 'Sjoerdsma-goed' geschonken aan het Heilig Sacraments Gilde. In de jaren zeventig was het gasthuisbestuur genoodzaakt deze boerderij met land te verkopen in verband met het nieuwe bestemmingsplan rond Lekkum.

6. Leeuwarden, Lekkumerweg 84

Kop-hals-rompboerderij met kort voorhuis, zonder opkamer. In 1585 kocht het gasthuis deze boerderij aan. De huidige boerderij werd gebouwd in 1820 en vervolgens intern verbouwd in 1868. In 1901 werd na toevoeging van extra land de schuur verlengd. Boer Sjoerd Brandsma die de boerderij destijds pachtte werd na de Tweede Wereldoorlog in Friesland een begrip onder boeren vanwege het door hem gefokte Friese stamboekvee. Zijn stier, Blitsaerd Keimpe genaamd, werd een beroemdheid. In 1975 was het gasthuisbestuur genoodzaakt ook deze boerderij te verkopen in verband met de aanleg van de wijk Lekkumerend. Thans is in de gerestaureerde boerderij 'Hondentrimsalon-Poezenpension Tineke' gevestigd.

Drie boerderijen 'Op 'e Lytse Geast'

Onder Tytsjerk, op de Lytse Geast, een hogere zandrug in het omringende veengebied, bezit het Sint Anthony Gasthuis door aankoop in 1638 van de provincie, drie boerderijen. Bij deze boerderijen behoorde voor deze streek verhoudingsgewijs veel land. In de middeleeuwen was het één complex dat toebehoorde aan het rond 1200 te Burgum gestichte klooster. Het grondbezit rond dat klooster was beperkt en kon niet voldoende in het onderhoud van de religieuzen voorzien. Kort na de stichting verwierf het klooster twee complexen vruchtbare kleigrond in en nabij de voormalige Middellzee onder Huizum en Wirdum. Hieruit ontwikkelde zich de kloosterverstiging Barrahûs. Op de weg van Burgum naar Barrahûs had het klooster vermoedelijk in dezelfde tijd het grondbezit op Lytse Geast verworven. Zowel te Barrahûs als op Lytse Geast ontstonden grootschalige, door lekenbroeders bewerkte boerenbedrijven die zorgden voor broodgraan, gerst voor de bierbrouwerij, slachtvee, trekossen en zuivelproducten voor het klooster. Overschotten werden te gelde gemaakt. Land en geld verschafte invloed en macht. Heel lang bestond er een goede, door het klooster onderhouden verbinding tussen Burgum en Barrahûs via Lytse Geast.

7. Tytsjerk, Lytse Geast 81

Moderne Friese schuur in traditionele stijl met een notabel burger-voorhuis. De boerderij is in 1931 ontworpen door gasthuisarchitect M.O. Meek uit Donkerbroek en

kwam in de plaats van een 1876 gebouwde, helaas afgebrande voorganger. De boerderij ademt de sfeer van een voornaam en vooral modern boerenbedrijf uit de jaren dertig.

8. Tytsjerk, Lytse Geast 33

Stelpboerderij gebouwd in 1891, nadat de in 1872 gebouwde voorganger door brand was verwoest. Het ontwerp voor deze boerderij werd gemaakt door gasthuisarchitect F.R. Stoett Hzn. te Leeuwarden. Ook deze boerderij werd ingericht met een melkkelder en was nog geschikt voor de zuivelbereiding op de boerderij.

9. Tytsjerk, Lytse Geast 23

Stelpboerderij gebouwd rond 1875. In 1928 werden de stallen vernieuwd en de schuur verbouwd. De boerderij ligt een eindweegs in het land, maar is goed te zien vanaf de weg.

De voorkant is naar het westen gewend. Op de koele noord-westhoek is melkkelder gesitueerd, nodig om de melk te laten romen voor de boterbereiding, die destijds tegelijk met kaasbereiding plaatsvond op de boerderij.

10. Tytsjerk, Alddiel 1a

Kop-hals-rompboerderij, in oorsprong vermoedelijk gebouwd in het laatste kwart van de 18de eeuw. Reeds in 1455 bezat het gasthuis hier land. Kort na 1531 verviel hier een 'sate lands' afkomstig uit het oud-bezit van het Heilig Sacraments Gilde aan het gasthuis. Die grond vormt nog steeds de kern van deze boerderij. Door aankopen wist het gasthuis het land bij deze boerderij geleidelijk nog uit te breiden. Door ligging op relatief lage veengrond was de boerderij vanouds uitsluitend in gebruik voor de veehouderij.

11. Goutum, Overijsselseweg 16

Stelpboerderij gebouwd in 1886 naar ontwerp van gasthuis-architect F.R. Stoett Hzn. De oude, bouwvallig geworden boerenhuizinge, die vijftig meter achter de huidige heeft gestaan, was tot 1886 nog steeds eigendom van de familie Overdijk die deze sate reeds vanaf 1800 tot heden heeft gepacht. De pachter deed afstand van de oude opstallen en het gasthuisbestuur verplichtte zich tot bouw van de nieuwe, voor die tijd modern ingerichte boerderij voor de zuivelbereiding. Nadat de zuivelbereiding was verplaatst naar de rond 1900 massaal opgekomen zuivelfabrieken - bijna ieder dorp had uiteindelijk een eigen fabriek - is de boerderij verbouwd en verviel de melkkelder op de noordoosthoek om plaats te maken voor een extra woonkamer. Deze boerderij is inmiddels een van de best bewaarde en ge-documenteerde voorbeelden van een traditionele stelp uit het eind van de 19de eeuw. Het gasthuis verwierf deze sate lands uit de boedel van het Heilig Sacraments Gilde, kort na 1531.

12. Goutum, Overijsselseweg 18

Boerderij van het zogenoemde gelede type. Uit hier vanaf 1608 verworven losse landen kon na een forse toevoeging in 1689 een volwaardig boerenbedrijf worden samengesteld. Pas in de 19de eeuw werd de huizinge met schuur in eigendom overgenomen door het gasthuis. Toen deze in 1908 zeer bouwvallig was geworden gaf het bestuur opdracht aan gasthuisarchitect W.C. de Groot te Leeuwarden om een nieuwe te ontwerpen, die ruim tweehonderd meter dichter naar de Brédyk zou worden gebouwd. Rekening moest worden gehouden met de nieuwste inzichten op het gebied van voorkoming van veeziekten en vermijding van brandgevaar. Om hieraan te voldoen, werd gekozen voor een 'dure' boerderij van het gelede type waarmee, na circa 1860, eerder al in de provincie door enkele vooruitstrevende grootgrondbezitters was geëxperimenteerd. Bij dit boerderijtype zijn woning, hooiberging en stalling van elkaar gescheiden. Tevens zijn de jongveestallen gescheiden, evenals die voor het melkvee, de paarden en de varkens. Dit om besmettingen te vermijden en het risico bij brand te beperken. Ook de drinkwatervoorziening voor het vee was voor die tijd modern, evenals de melkbehandelingsruimte. Alles was gericht op hygiëne. Tot op heden vormt deze boerderij zowel qua architectuur als inrichting een opmerkelijk en belangrijk landbouwhistorisch monument.